

УДК 159. 9

Кузьменко А.М., *Психолог центру психологічного забезпечення Головного управління МНС України в Дніпропетровській області*

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ МНС УКРАЇНИ

Представлено результати дослідження впливу типу саморегуляції суб'єктів на їхню внутрігрупову взаємодію.

Ключові слова: суб'єкт, взаємодія, саморегуляція.

Актуальність проблеми. Проблеми підвищення ефективності спільної діяльності, оптимального підбору індивідів у групи для виконання тих або інших завдань є сьогодні одними із пріоритетних у зв'язку з ускладненням соціальних та економічних структур і технологій, збільшення частки колективного обслуговування в МНС України й інших удосконалень.

Критерій ефективності спільної діяльності розглядається практично у всіх теоретичних і експериментальних дослідженнях спільної діяльності. Вивчаються різні змінні, що детермінують результат спільної діяльності, оцінюється їхній вплив на кількісні і якісні особливості продукту. Такими змінними виступають особливості групи як суб'єкта спільної діяльності, індивідуальні характеристики учасників спільної діяльності, параметри самої діяльності.

В останні десятиліття спостерігається ріст інтересу до групової проблематики, у першу чергу, до ефективності групової діяльності й внутрішніх групових процесів з боку організаційної психології. Практикою ефективного менеджменту сформульований запит на розробку проблеми командування - створення малих груп з вираженою цільовою спрямованістю, інтенсивною взаємодією членів і високою продуктивністю діяльності. У той же час, багато авторів відзначають маловивченість спільної діяльності, її елементів і характеристик, розподілу функцій, керування, керівництва в ній. Всі ці завдання не можуть бути вирішені інакше як в умовах розширення знань психологічних закономірностей включення людей у спільну діяльність, особ-

ливостей формування групових психологічних регуляторів діяльності, що сприяють або перешкоджають досягненню оптимальних результатів. Із цією метою триває пошук детермінант поведінки людей у групі при виконанні ними спільної діяльності..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема саморегуляції психічної активності займає одне із центральних місць при суб'єктному підході до дослідження психіки [1; 3]. Дослідження в цій галузі психології були узагальнені й увінчалися розробкою концепції усвідомленої саморегуляції діяльності, в основу якої були покладені уявлення про усвідомленість процесу регуляції суб'єктом, системності залучених у підготовку й виконання діяльності регуляторних психічних функцій, принциповій схемі організації функцій саморегуляції діяльності. О.А. Конопкіним розроблена структурно-функціональна модель процесу саморегуляції [1]. При цьому процес саморегуляції розглядається як цілісна, замкнута за структурою, інформаційно відкрита система, реалізована взаємодією функціональних ланок, підставою для виділення яких стають властиві їм специфічні регуляторні функції, системно взаємодіючі в загальному процесі регуляції, незалежно від конкретних психічних засобів і способів їхньої реалізації.

Психічна саморегуляція як регуляторний процес є подоланням суб'єктом інформаційної невизначеності в кожній окремій ланці, при їхньому інформаційному узгодженні. Реалізація суб'єктом регуляторного процесу є самостійне прийняття людиною ряду взаємозалежних рішень, здійснення послідовності погоджених між собою виборів як подолання різних сторін суб'єктивної інформаційної невизначеності при побудові й керуванні своєю активністю, починаючи із прийняття мети й кінчаючи оцінкою досягнутих результатів [2].

Єдиний у своїй цілеспрямованості процес усвідомленого регулювання має закономірну внутрішню структуру, у якій кожний з її окремих компонентів виконує специфічну регуляторну функцію. «Психологічний контур» є моделлю, що відбиває інформаційний аспект процесу саморегуляції, а системне сполучення функцій забезпечує кінцеву ефективність цілеспрямованого регулювання діяльності [2].

Як відзначає Г.С.Пригін [4; 5], дані індивідуальні особливості пов'язані з певними комплексами особистісних якостей, що досить яскраво проявляються в процесі здійснення діяльності. Експериментальні дані, отримані при виконанні різних видів діяльності, показа-

ли, що в основі виділених Г.С.Пригіним "автономного", «змішаного» і "залежного" типів здійснення діяльності лежать, з одного боку, особливості функціонування контуру усвідомленої саморегуляції діяльності, а з іншого боку - певний рівень розвитку особистісних якостей, об'єднаних ним у понятті "ефективної самостійності".

Суб'єкти з автономним типом саморегуляції на всіх етапах виконання діяльності (від постановки мети до її реалізації) виявляють такі якості, як: цілеспрямованість, зібраність, розвинений самоконтроль, здатність адекватно оцінювати зовнішні умов виконання діяльності, тобто оптимально використовувати або цілеспрямовано створювати одні умови, уникати або мінімізувати вплив інших; проводити активний пошук інформації, необхідної для успішного здійснення діяльності; упевненість у своїх особистих якостях, знаннях і навичках, а також уміння якщо буде потреба мобілізувати їх на досягнення поставленої мети - тобто, весь той комплекс, що охарактеризований як ефективна самостійність у виконанні діяльності, що дозволяє їм досягати значних успіхів, не вдаючись до допомоги інших осіб.

У суб'єктів із залежним типом саморегуляції подібний комплекс "ефективної самостійності" розвинений слабо, внаслідок чого для успішного здійснення діяльності їм доводиться вдаватися до сторонньої допомоги; так, наприклад, людина не може сама визначити правильність обраного нею способу дій або оцінити значимість того або іншого фактора, що впливає на успішність діяльності, не вміє сама критично проаналізувати отримані результати й т.д. – в результаті їй доводиться часто звертатися по допомогу до більш компетентних осіб. Якщо до першої групи індивідів цілком застосовне вираження "самоврядування" своєю діяльністю, то для другої групи це, скоріше, "керування їхньою діяльністю ззовні" [4].

Суб'єкти зі змішаним типом саморегуляції сполучають у собі до деякої міри якості, властиві описаним типам: цілеспрямованість, зібраність, розвинутий самоконтроль поєднується в них з недостатньою здатністю до моделювання умов виконання діяльності, що може приводити до неузгодженості мети й результату діяльності. Гнучкість «змішаних» в оцінці результату може приводити до зміни критерію успішності. В умовах підвищеної складності виконуваної діяльності успішність її саморегуляції наближається до показників «залежних», у ситуації невисокого ступеня складності діяльності - до показників «автономних» [5].

Метою нашого дослідження є виявлення специфіки внутрігрупової взаємодії суб'єктів з різними типами саморегуляції діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для рішення поставленої мети була розроблена спеціальна дослідницька програма, що включала ряд етапів: відбір випробовуваних для дослідження; комплектування малих груп з урахуванням типу саморегуляції їхніх членів; організацію групової діяльності; аналіз взаємодії в малих групах; розгляд стратегії поведінки в групі індивідів з різними типами саморегуляції.

Програма передбачала вибір конкретного об'єкта дослідження, визначення методичного апарату, планування й розробку процедури й принципів проведення дослідження. Багатоетапний характер дослідження обумовив застосування комплексу методів і методик: особистісна методика, експеримент, спостереження, аналіз документів, статистична обробка отриманих даних.

Дослідження проводилося в ГУ МНС України, Дніпропетровської області. У ньому брали участь офіцери у віці 25-40 років у складі 42-х чоловік.

Перший етап дослідження був присвячений виявленню типу саморегуляції діяльності суб'єктів і формуванню груп. Для рішення цього завдання використовувався особистісний опитувальник Г.С. Пригіна, що дозволяє діагностувати наявний у суб'єкта тип саморегуляції - «автономний», «змішаний» або «залежний». У результаті опитування були виділені випробовувані з автономними, змішаними й залежним типами саморегуляції діяльності. На підставі отриманих даних для подальшого дослідження були сформовані 7 типологічних груп, по шість чоловік у кожній, з різними варіантами сполучення типів саморегуляції.

Основною методичною вимогою до організації дослідження було наступне: запропонувати групі завдання, характер якого викликав би потребу в співробітництві при його виконанні й давав би можливість об'єктивно спостерігати за процесом взаємодії. Моделювання спільної діяльності членів групи проводилося при зборці об'єкта. Ми запропонували завдання, що являє собою варіант вирішення проблеми з «продуктивним» завданням, а саме, члени групи спільно вирішують завдання по зборці цілої картинки з її окремих частин, розподілених рівномірно між членами групи. Щоб одержати кінцевий результат, членам групи необхідно взаємодіяти між собою, об'єднавши компоненти конструкції всіх членів групи: відшукати відповідні компонен-

ти конструкції, включити їх туди, де вони повинні перебувати, і перевірити, наскільки кінцевий результат відповідає заданій системі. Для забезпечення участі в діяльності всіх членів групи частини картинки були розділені між ними порівно.

Дана модель припускає взаємозв'язок членів групи через мету й процес діяльності: спільними зусиллями учасників групи з елементів необхідно зібрати кінцевий об'єкт. Ступінь взаємозв'язку членів групи при рішенні завдання регулюється інструкцією. Спілкування виступає, з одного боку, засобом реалізації діяльності й включено в її процес, з іншого боку - регулятором взаємодії в групі.

При такій організації експерименту в лабораторних умовах проявляється тісне переплетення різних сторін спілкування: комунікації, взаємодії й взаємосприйняття, тобто наявність координації спільної діяльності її учасниками. При вирішенні поставленого завдання кожний член групи має відносну самостійність, може взяти на себе ту або іншу функцію, внести більший або менший внесок у рішення спільного завдання. Соціально-психологічний досвід членів групи вносить свої корективи у виконання ролей, навіть в експериментальній ситуації, проявляючись у рольових очікуваннях і домаганнях партнерів, які визначають поведінку людини в даному соціальному середовищі у формі виконання заданих соціальних ролей. В експерименті розподіл рольових функцій залежав від самих учасників.

Основним джерелом даних для аналізу був сам процес взаємодії, здійснюваний у ході спільного виконання завдання. Велике значення мала якість співробітництва в групі, від неї залежало, які учасники дослідження вміють координувати свою діяльність для того, щоб дії одного члена групи доповнювали дії інших членів, а загальний результат діяльності був ефективним. При цьому вивчався емоційний і діловий настрій групи в цілому й кожного учасника окремо, розміщення членів групи під час діяльності дозволяло виявити структуру групи, виділити лідерів і ведених.

Як критерії оцінки виступали показники психомоторної й мовної активності партнерів. При спостереженні фіксувалися: мовні акти (їхній зміст, послідовність, спрямованість, частота); виразні експресивні рухи тіла; рухи, переміщення й нерухливі пози випробуваних, дистанція між ними. Передбачалося, що значна перевага активності деяких членів груп, спрямованої на організацію групи й керівництво партнерами в спільній діяльності, свідчить про їхнє поведінку, як лідерів.

Як показник успішності роботи було обрано час, затрачений учасниками групи на зборку об'єкта. Крім того, при аналізі групової взаємодії ми враховували такі показники, як модель спільної діяльності [7]; наявність лідерства в групах; задоволеність учасників взаємодії результатом спільної діяльності.

Для аналізу групових процесів застосовувалася одна з найбільш розроблених методик – стандартизована методика систематизованого спостереження Бейлза [6], що вимагає, як відомо, того, щоб спостерігач у кожному фіксованому акті взаємодії відзначав час, позицію мовця й слухача, скорочене формулювання повідомлення, його масштаб, рівень, позицію мовця з погляду позиції слухача. При подібних обставинах спостереження реалізується групами спостерігачів, записи яких потім взаємно доповнюються й порівнюються для уточнення інформації.

Найпродуктивнішими при виконанні завдання виявилися групи, що складаються з суб'єктів тільки зі змішаним або автономним типами саморегуляції, а також група, що має в своєму складі учасників, як з автономним, так і зі змішаним типами саморегуляції діяльності. Найменш продуктивними виявилися: група суб'єктів тільки з залежним типом саморегуляції і група, що складається з учасників зі змішаним і залежним типами саморегуляції діяльності.

Аналізуючи задоволеність учасників групової взаємодії результатом спільної діяльності на підставі мовних висловлювань членів групи після закінчення роботи, ми побачили, що найвищу задоволеність результатом спільної діяльності і готовність до продовження її виразила група, що складається з суб'єктів тільки з автономним типом саморегуляції. Групи з залежним, автономним і залежним, автономним і змішаним, автономним, змішаним і залежним типами саморегуляції діяльності виразили задоволеність результатом спільної діяльності без активного бажання продовжувати її, а групи зі змішаним, змішаним і залежним типом саморегуляції діяльності залишилися незадоволеними продуктивністю спільної діяльності і не мали потенціалу до її продовження.

Висновки. Експериментальне дослідження в цілому підтвердило нашу гіпотезу й дозволило зробити наступні висновки:

1. Індивідуально-типологічні властивості саморегуляції учасників групи, проявляючись у взаємодії, впливають на організацію спільної діяльності групи, причому:

- учасники групової взаємодії, що мають **автономний тип саморегуляції**, активні, цілеспрямовані, не мають потреби в керівництві. Вони гнучко організують свою діяльність, змінюючи спрямованість своїх дій відповідно до ситуації. «Автономні» учасники групової діяльності мають у своєму арсеналі безліч стратегій взаємодії, використовуючи їх залежно від сформованої ситуації. Вони успішно здійснюють структурування групи, виконуючи функції, необхідні в даних умовах здійснення діяльності. Ефективність їхньої спільної діяльності є похідною спільних зусиль, які приносять їм задоволення;

- учасники зі **змішаним типом саморегуляції** активні, цілеспрямовані, гнучко реагують на зміну ситуації, здатні до зміни стратегії взаємодії, до доповнення структури групи шляхом перерозподілу функцій. Ефективне функціонування вимагає керівництва й контролю, які здійснюються найбільш активним учасником. Напруга, якої вимагають недостатньо високі регуляторні здатності, приведе до стомлення й незадоволеності спільною працею;

- учасники із **залежним типом саморегуляції** недостатньо активні в спільній діяльності, низька здатність до планування й програмування дій вимагає керівництва, низька здатність до лідерства помітно знижує потенціал групи такого складу. Бідний склад регуляторно-діяльних здатностей «залежних» членів груп ускладнює їхню участь у структуруванні групи. Стратегії їхньої взаємодії залишаються незмінними незалежно від ситуації. Для «залежних» характерний низький рівень домагань, завдяки чому вони не позбавлені задоволеності результатом роботи.

2. У групах, що складаються з учасників з різними типами саморегуляції:

- вплив **«автономних»** учасників виражається в здатності здійснювати керівництво й контроль діяльності, у можливості виконувати різні функції в груповій взаємодії, доповнюючи структуру групи необхідними елементами;

- вплив суб'єктів із **залежним типом** саморегуляції проявляється в недостатній активності, слабості регуляторних властивостей, необхідності контролю;

- вплив учасників зі **змішаним типом** саморегуляції в групах такого типу проявляється в меншій мірі.

3. У групах виявляється особливе співвідношення індивідуально-типологічних особливостей саморегуляції членів групи, що є не простою сумою індивідуальних типів учасників, а якісно новим, власним даній групі утворенням. Залежно від співвідношення в складі

групи учасників з різними індивідуально-типологічними особливостями саморегуляції можна виділити типи малої групи як суб'єкта спільної діяльності. Кожний тип групи характеризується певним сполученням соціально-психологічних і регуляторних властивостей, група являє собою певну форму участі членів у діяльності групи, що володіє як формальними характеристиками (число членів і виконуваних функцій), так і змістовними (здатністю до інтегрованості).

Групи самоструктуруючого типу здатні до самоорганізації й самоструктурування, незважаючи на те, що одні з них застосовують горизонтальну, а інших – вертикальну структуру ділового керування. Учасники груп успішно інтегруються, застосовуючи спільну взаємозалежну модель діяльності, найбільш оптимальну в даних умовах. Перевага груп даного типу над іншими групами проявляється також у високій результативності їхньої діяльності.

Загальним для груп нездатного до самоструктурування типу є низька здатність до інтеграції й самоорганізації: до спільної взаємозалежної моделі діяльності члени груп приходять лише після тривалих неуспішних спроб досягти результату за допомогою спільної індивідуальної моделі. Саме структурування в групах ускладнено через низький лідерський потенціал і низьку здатність більшості членів груп до моделювання й програмування власної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конопкин О.А. Функциональная структура саморегуляции деятельности и поведения // Психология личности в социалистическом обществе: активность и развитие личности. - М.: Москва, 1989. - С. 43 – 52.
2. Конопкин О.А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека: структурно-функциональный аспект // Вопр. психологии. - 1995. - № 1. - С. 5 - 12.
3. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии // Вопр. философии. - 1972. - № 9. - С. 95 - 108.
4. Прыгин Г.С. Индивидуально-личностные особенности саморегуляции учебной деятельности // Общие закономерности и типологические особенности регуляции деятельности / Под ред. О.А. Конопкиной. - М.: Москва, 1985. - С. 261 - 280.
5. Прыгин Г.С. Критерий эффективности саморегуляции как основа для построения регуляторной теории личности // Социальная

психология: Практика. Теория. Эксперимент: / Под ред. В.В. Козлова. - Ярославль, Педагогика, 2000. Т.3. -С. 64-67.

6. Психологическая диагностика: Проблемы и исследования / Под ред. К.М. Гуревича. – М.: МГУ, 1981. - С. 176 - 179.

7. Уманский Л.И. Методы экспериментального исследования социально-психологических феноменов // Методология и методы социальной психологии / Под ред. Е.В. Шорохова. - М.: Наука, 1977. - С. 54 - 71.

<http://nuczu.edu.ua/>